

رفتار جمهوری اسلامی ایران با اسرای جنگی عراقی از منظر کنوانسیون بین‌المللی سوم ژنو ۱۹۴۹

فریده باوریان^۱، فاطمه سهرابزاده^۲، یعقوب توکلی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۱

چکیده:

یکی از مهم‌ترین پیامدهای جنگ، بُعد اسارت و به‌دنبال آن بحث نگهداری اسرای جنگی است. پیامدی که یکی از مسائل مهم را در جنگ ایران و عراق رقم زد. در این میان کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ و پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷ در تعاملات بین‌المللی، مبنای ارزیابی رفتار دولت‌ها با اسراء جنگی می‌باشند. کنوانسیون سوم این مجموعه به صورت مستقیم اختصاص به اسراء جنگی دارد. با توجه به اهمیت این موضوع در جنگ تحمیلی پژوهش حاضر سعی دارد با استفاده از روش توصیفی و بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، اینترنتی و مصاحبه‌ای ماهیت رفتار جمهوری اسلامی ایران را در قبال اسیران جنگی عراقی حاضر در اردوگاه‌های ایران براساس کنوانسیون بین‌المللی سوم ژنو مورد بررسی قرار دهد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد: پیامدهای رفتار مقامات ایرانی با اسرای جنگی عراقی از قبیل جذب گروهی از آنان به دین اسلام، پناهندگی و عدم فرار از اردوگاه‌ها و... نشان از تلاش و پایبندی ایرانی‌ها به اصول کنوانسیون سوم ژنو می‌باشد. آنان در این رابطه با تدوین آئین‌نامه‌ای داخلی، به اتخاذ روش‌ها و شیوه‌های خاصی در برخورد با اسرا پرداختند و بدین وسیله حتی در مواردی فراتر از اصول ذکر شده در کنوانسیون ژنو عمل کردند.

واژگان اصلی:

اسیر، نظام اسلامی، جنگ تحمیلی، کنوانسیون سوم ژنو، جمهوری اسلامی ایران.

^۱ استادیار تاریخ انقلاب اسلامی، گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه ایلام،

f.bavaryan@ilam.ac.ir

ایران. (نویسنده مسئول)

^۲ دکترای تاریخ ایران دوره اسلامی، دانشگاه خوارزمی، پژوهشگر تاریخ معاصر، تهران، ایران

^۳ دانشیار گروه تاریخ سیاسی، پژوهشکده تاریخ ایران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران.

مقدمه

مبحث «اسارت و اسیران جنگی» یکی از نتایج اجتناب‌ناپذیر پدیده جنگ به‌عنوان جلوه‌ای خشونت-آمیز از رفتار انسان می‌باشد. در همین رابطه است که موضوع «وضعیت حقوقی اسیران جنگی» به‌عنوان یکی از مهمترین موضوعات مورد بحث در «حقوق جنگ» مطرح می‌شود (حجازی، ۱۳۷۳: ۲). با این حال زمان مشخصی درخصوص قانون‌مندی جنگ و حقوق اسیران جنگی وجود ندارد و در هر برهه‌ای از زمان با توجه به فرهنگ و تمدن و باورهای درونی و اعتقادات جامعه، برخورد و نگرش نسبت به اسیران جنگی تفاوت داشته، چنان‌که در دوران باستان و قرون وسطی اسیران جنگی محکوم به بردگی یا قتل بودند و یا رفتار یهودیان و خصوصاً مسیحیان در جنگ‌های صلیبی با اسیران، رفتاری همراه با شکنجه بوده است (ضیایی بیگدلی، ۱۳۶۶: ۱۶۰). اما در این میان، دین اسلام والاترین آموزه‌ها را برجای نهاده، و ضمن این‌که فاصله حقوقی و اخلاقی بین اسیر و اسیرگیرنده را از میان برداشته (امیراحمدی، ۱۳۹۷: ۸۲)، در همه موارد نگرش‌های انسان‌دوستانه را بر عملیات نظامی علیه دشمن اولویت بخشیده- است (حجازی، ۱۳۷۳: ۲۳). اما به لحاظ بین‌المللی، نقطه آغازین حقوق بشر دوستانه، سابقه طولانی نداشته و به نیمه دوم قرن نوزدهم بازمی‌گردد. همان مقطع که، تعداد مشخصی از اصول برای نحوه رفتار با اسرای جنگی در حال رسمیت یافتن بود و طی سالیانی چند تلاش‌های بسیاری صورت گرفت تا وضع زندانیان جنگی و سربازان مجروح نسبت به گذشته بهبود یابد (موسوی و جلالی، ۱۳۹۵: ۷۵۴).

در قرن بیستم با وقوع جنگ‌های مخرب، این مباحث بیش از گذشته در مجامع بین‌المللی مورد توجه قرار گرفت و به تصویب «کنوانسیون‌ها و دستورالعمل‌های بین‌المللی ناظر بر رفتار اخلاقی در جنگ‌ها» انجامید. در این میان «کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹» و «پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷» یکی از آن‌هاست که پایه تعامل با قربانیان جنگ‌ها قرار گرفت. از میان این کنوانسیون‌ها مهمترین سند «کنوانسیون سوم ژنو» است، که به بحث درخصوص چگونگی تعامل دولت‌ها با اسراء جنگی پرداخته، و اساس قضاوت در مورد عملکرد دولت‌ها شناخته شده است (خاجی، ۱۳۹۸: ۵۶). سندی که اکثر کشورهای جهان از جمله کشورهای اسلامی آن را پذیرفته و ملتزم به اجرای آن هستند. بنابراین مسئله اسیران جنگی که تا اوایل قرن نوزدهم، بیشتر از طریق برده‌گرفتن، فروختن و کشتن حل می‌شد، از آن به بعد و تا به امروز، از نظر معاهدات بین‌المللی، به ممنوعیت بردگی یا کشتن اسیران جنگی انجامیده است (ایروانی و موسوی، ۱۳۹۹:

۳۳). اکنون باتوجه به اهمیت نگهداری و رفتار با اسرای جنگی در بحث حقوق جنگ، دراین مقاله درپی این هستیم که به بررسی شیوه رفتاری ج.ا.ایران با اسرای عراقی مطابق با کنوانسیون سوم ژنو در طول جنگ تحمیلی عراق علیه ایران و دوران پس از آن بپردازیم. موضوع مهمی که یکی از پیامدهای مهم جنگ تحمیلی می باشد و مطالعه آن برای نسل حاضر و آینده اهمیت فراوانی دارد و نیازمند شناخت بیشتر است.

پیشینه پژوهش

در خصوص نحوه زندگی اسرای عراقی در اردوگاه‌های ایران و رفتار جمهوری اسلامی با این اسرا در لابه‌لای منابع مختلف اعم از کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها و... مطالب محدودی در دسترس است. اما غالب این مطالب مربوط به خاطرات اسرای عراقی و مسئولان ایرانی اردوگاه‌ها و یا گفتگوهای کوتاهی است که در آن دوره به صورت پراکنده از طریق خبرگزاری‌ها با آنان صورت گرفته است. باتوجه به این امر پژوهش حاضر سعی دارد به صورت علمی و جامع به بررسی موضوع رفتار ایران با اسرای جنگی عراقی مطابق با کنوانسیون بین‌المللی سوم ژنو بپردازد و وجه تمایز و نقطه اصلی نوآوری آن با پژوهش‌های دیگر در همین امر است. از اهم این تحقیقات به عنوان پیشینه پژوهش می توان به موارد ذیل اشاره نمود:

شاداب عسگری (۱۳۹۳)، «اسارت، مهرورزی و شقاوت»: این کتاب به بررسی و مقایسه وضعیت و شرایط اسرای ایرانی با اسرای عراقی در دوران جنگ هشت‌ساله پرداخته و نحوه رفتار و برخورد مسئولان ایرانی و مسئولان رژیم بعث عراق با اسیران را مورد مقایسه قرار داده است.

مرتضی سرهنگی (۱۳۶۳)، «اسرار جنگ به روایت اسرای عراقی»: این کتاب مجموعه مصاحبه‌هایی است که خبرنگار وقت روزنامه جمهوری اسلامی با اسرای عراقی انجام داده و به بیان جنگ از زاویه نگاه و تفکرات سربازان دشمن پرداخته است. در لابه‌لای این مطالب اشاراتی هم به وضعیت اردوگاه‌های ایران صورت گرفته است.

محمدحسن حبیبیان و شاداب عسگری (۱۳۹۱)، «اسرای عراقی یا میهمان؛ مروری بر خاطرات دفاع مقدس»: در این کتاب نویسندگان ضمن بررسی زمینه‌های آغاز جنگ تحمیلی، تعداد اسرا، آزادگان و خدمات انجام شده توسط مسئولان ایرانی به اسرای عراقی، به بررسی مقایسه‌ای از شیوه نگهداری اسیران

ایرانی از سوی عراقی‌ها و بالعکس پرداخته‌اند.

علی‌اکبر امیراحمدی (۱۳۹۷)، «اسارت از دیدگاه قرآن و حدیث با تأکید بر نقد رفتار با اسیران جنگ تحمیلی و جریان‌های تکفیری»: در این پژوهش نویسنده ضمن بررسی رفتار اسلامی با اسیر مسلمان و غیرمسلمان، به اختصار به بررسی وضعیت اسرای جنگ تحمیلی در ایران و عراق پرداخته است.

چارچوب نظری

مقررات حاکم بر نحوه رفتار با اسیران جنگی تا پایان سده هفدهم میلادی عرفی بود. در آن زمان، اساساً حقوقی برای اسیر جنگی متصور نبودند و تقریباً در بیشتر موارد با بی‌رحمی با اسیران رفتار می‌شد. اما به تدریج، از سده هجدهم به بعد، رفتار با اسیران تعدیل شد، به گونه‌ای که در جریان جنگ داخلی آمریکا، در سال ۱۸۶۳م دستورالعملی از سوی ارتش ایالات متحده تهیه شد که درباره رفتار با اسیران جنگی، دارای نظریات انسان‌دوستانه بود. پس از آن در قرن نوزدهم، اسناد بین‌المللی مهمی، از جمله مواد ۲۳ و ۲۴ اعلامیه ۱۸۷۴م بروکسل و فصل دوم مقررات کنوانسیون لاهه (مواد ۲۰ تا ۲۰) در ۲۹ ژوئیه ۱۸۹۹، منضم به عهدنامه ۱۸ اکتبر ۱۹۰۷، به تصویب رسید؛ با این حال در عمل، تا پایان جنگ جهانی اول، نحوه رفتار با اسیران جنگی بر پایه قواعد عرفی بود و پس از این جنگ بود که، مقررات دقیق‌تری همچون عهدنامه ۲۷ ژوئیه ۱۹۲۹ ژنو در زمینه بهبود سرنوشت اسیران جنگی، و عهدنامه‌های چهارگانه ژنو، مورخ ۱۲ اوت ۱۹۴۹ در این زمینه به تصویب رسید. عهدنامه‌های چهارگانه ژنو عبارت بود از:

عهدنامه درباره بهبود سرنوشت مجروحان و بیماران در میدان‌های جنگ

عهدنامه درباره بهبود سرنوشت مجروحان و بیماران و غرق‌شدگان نیروهای مسلح در دریا

عهدنامه درباره رفتار با زندانیان جنگی

عهدنامه درباره حمایت از افراد کشوری (غیرنظامی) در زمان جنگ (گوینده، ۱۳۹۹: ۱۴۴۴).

در عهدنامه‌های اخیر دولت‌های شرکت‌کننده در کنفرانس از ۲۱ آوریل تا ۱۲ آگوست ۱۹۴۹ در ژنو گردهم آمدند و درباره موارد بیان‌شده به توافق دست‌یافتند و کنوانسیون را امضا کردند. هرچند تمامی کنوانسیون‌ها و پروتکل‌های مزبور بر دو اصل حمایت از مجروحان و مصدومان جنگ‌ها و همچنین حفظ حقوق اسرای جنگی بدون هیچ‌گونه تبعیض مذهبی، نژادی، قومی و ملیتی استوار می‌-

باشد (کرده، ۱۳۹۶: ۴۸). اما عهدنامه سوم ژنو مقررات نسبتاً جامعی مشتمل بر حدود ۱۵۰ ماده درباره رفتار با اسیران جنگی داشت و به نحوی بازنگری و تکمیل معاهده‌های پیشین بود. این عهدنامه که تا ۱۹۸۵ م به تصویب ۱۵۷ کشور جهان رسید (گوینده، ۱۳۹۹: ۱۴۴۴). هدف اساسی قواعد آن احتراز از کلیه اقداماتی بود که جهت تضمین امنیت کشور متخاصم اسیرکننده غیر ضروری می‌نمود. طبق مفاد عهدنامه مذکور اسیران جنگی از آغاز دستگیری، ضمن پیروی از دستورات و قوانین و مقررات کشور اسیرکننده، واجد وضعیت مدنی و حقوقی ویژه‌ای هستند. آن‌ها به هیچ عنوان نمی‌توانند از حقوقی که عهدنامه سوم برایشان مصوب نموده، اعراض نمایند (جعفری، ۱۳۷۸: ۱۴۳).

این عهدنامه به‌عنوان مکمل اصلی اعلامیه‌های پیشین یک‌بار دیگر این مفهوم پیش‌تر تصریح شده را تدوین نمود که «زندانیان جنگی» باید از مشارکت مجدد در جنگ منع گردند و با آن‌ها بدون در نظر گرفتن هویت قانونی یا نوع تابعیت صرفاً از روی انسانیت رفتار گردد. کنوانسیون یادشده، مفهوم زندانیان جنگی را بسط داد و آن‌را نه تنها به اعضای نیروهای مسلح که به‌دست نیروهای دشمن اسیر شده‌اند، بلکه به نیروهای داوطلب، جنگجویان غیرنظامی، نیروهای غیرمنظم و اعضای نهضت‌های پایداری و اشخاصی توسعه داد که نیروهای مسلح را همراهی می‌کردند (امیراحمدی، ۱۳۹۷: ۱۱۶)؛ بدین مفهوم که افراد نیروهای مسلح یک دولت درگیر جنگ، غیر از کارکنان بهداری و مذهبی رزمنده تلقی می‌شوند و هر رزمنده‌ای که به‌دست دولت متخاصم بیفتد، اسیر جنگی تلقی می‌شود. همچنین مردم و ساکنان سرزمین اشغال‌نشده‌ای که هنگام نزدیک شدن دشمن به‌طور خودجوش اسلحه بدست می‌گیرند تا با نیروهای مهاجم مبارزه‌کنند نیز حق بهره‌مندی از وضعیت حقوق اسیر جنگی را دارند؛ مشروط بر این‌که آشکارا اسلحه حمل‌کنند و عرف‌های جنگ را محترم شمارند (قرارداد ژنو، ۱۹۴۹: مواد ۶۸-۱). در نهایت باتوجه به این‌که به اسارت گرفتن دشمن تنها برای ممانعت از مشارکت در انجام عملیات نظامی بیشتر است. شرایط اسیران باید متفاوت از شرایط محکومین و حتی متهمان باشد. به‌همین دلیل است که این کنوانسیون تنها در شرایط استثنایی اجازه بازداشت اسیر را در زندان‌ها می‌دهد (فضائلی، ۱۳۹۹: ۱۱۴-۱۱۳).

تعریف مفاهیم و اصطلاحات

رفتار: از نظر لغوی به معنای «سلوک و طرز حرکت»، «روش»، «سیر» می‌باشد (معین، ج ۲، ۱۳۶۳: ۱۶۶۳)

و در اصطلاح «حرکتی است که برای مقابله بهتر یا همسوس شدن و در واقع مدیریت شرایط یا اتفاقات پیرامون عرضه می‌شود» (نیک‌پی، ۱۴۰۰: ۱). رفتار به‌عنوان یک اقدام و عمل و نه یک صفت یا ویژگی، عملی است قابل مشاهده و فیزیکی. چیزی هم که مشاهده شود قابل توصیف و ثبت وقایع است. رفتار به‌صورت قانونمند از محیط فیزیکی و اجتماعی تأثیر می‌پذیرد و بر آن تأثیر می‌گذارد و به دو صورت آشکار و پنهان اتفاق می‌افتد (وحیدی مطلق، ۱۳۷۸: ۱).

اسیر: از کلمه «الاسر» به معنای «حبس» یعنی بازداشتن گرفته شده است. واژه اسیر در معنای لغوی آن «بازداشت شده»، «تحت حفاظت» و «سیطره»، خواه به‌واسطه قدرت معنوی و خواه قدرت ظاهری و یا نفوذ می‌باشد. در معنای اصطلاحی اسیر به شخصی گفته می‌شود که؛ «توسط قوه قهریه زمان جنگ، در اختیار و تملک طرف متخاصم قرار می‌گیرد و اسیرگیرنده امور او را سامان، و حفظ و نگهداری او را برنامه‌ریزی می‌کند» (امیراحمدی، ۱۳۹۷: ۱۳-۱۲).

جنگ: از نظر لغوی به‌معنای «نبرد»، «جدال» و «ستیزه» است (معین، ۱۳۶۳، ج ۱: ۱۲۴۶). از دیدگاه حقوق بین‌الملل جنگ «زدوخورد بین قوای منظم دولت‌ها به قصد غلبه یا دفاع» است. منابع اسلامی هم جنگ را به معنای «تلاش و بکارگرفتن نیروها، اعم از فیزیکی و روانی و انسانی در برابر دشمن» تعریف نموده‌اند. واژه‌ای که در استعمال حقوقی و عرفی به‌معنای «برخورد مسلحانه» آمده است (حجازی، ۱۳۷۳: ۱۹-۲۰) و می‌توان آن‌را از منظرهای گوناگون به‌عنوان «پدیده‌ای ناشی از بیماری جامعه»، «عاملی جهت دگرگونی سیاسی»، «وسیله‌ای جهت تجلی اراده عالیبه قدرت‌طلبی» و «علامت اوج حاکمیت دولت» مورد بررسی قرار داد (جعفری، ۱۳۷۸: ۴).

جنگ تحمیلی: واژه تحمیلی در فرهنگ معین به معنای «آن‌چه که بر کسی یا جمعی بار شده است»، «سربار کردن»، «بار نهادن»، «کسی را حامل پیغامی کردن» آمده است (معین، ۱۳۶۳، ج ۱: ۱۰۴۲). از جنگ-تحمیلی در زبان عربی با عنوان «الحرب المفروضة» یاد شده است. بدین معنا که هرگز ایران خواستار این جنگ نبود، بلکه بر آن بار و تحمیل شد. لذا در زبان رسانه‌ها، اخبار و مردم هم به «جنگ تحمیلی» یا «دفاع مقدس» مشهور گردید که برگرفته از آیه ۹ سوره حجرات می‌باشد (امیراحمدی، ۱۳۹۷: ۲۱). این جنگ در زمان صدام حسین در عراق به نام «قادسیه صدام» موسوم بود، طولانی‌ترین نبرد قرن بیستم میلادی می‌باشد، که به‌صورت رسمی در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ آغاز شد و در ۲۹ تیر ۱۳۶۶ با قطعنامه شماره

۵۹۸ به ترک مناصمه انجامید (کرده، ۱۳۹۶: ۲).

حقوق بین المللی بشردوستانه: این اصطلاح که با نام «حقوق جنگ» یا «حقوق مناصمات مسلحانه بین المللی» هم شناخته می شود. اولین بار در سال ۱۹۶۸ طی کنفرانس بین المللی حقوق بشر در تهران مطرح گردید (کرده، ۱۳۹۶: ۴). این حقوق به عنوان یکی از شاخه های حقوق بین الملل سعی در قاعده مند کردن جنگ دارد، بدین معنی که دولت ها در هنگام جنگ، حق ندارند هرگونه که می خواهند، از روش ها و سلاح های جنگی استفاده کنند، و مکلف به حمایت از حق حیات، کرامت و سلامت اشخاصی اند که در جنگ شرکت نکرده، یا به مشارکت خود، ارادی یا غیرارادی، پایان داده اند (گوینده، ۱۳۸۴، ج: ۱، ۱۴۴۴). در مفهوم خاص نیز قواعد و مقررات کنوانسیون های ژنو ۱۹۴۹ و پروتکل های الحاقی آن در سال ۱۹۷۷ بود، که هدف اصلی آن کاهش درد و رنج سربازان و نظامیان و افراد غیرنظامی و بی گناه در مناصمات مسلحانه بوده است (کرده، ۱۳۹۶: ۴۰-۳۹).

آغاز جنگ تحمیلی عراق علیه ایران

موج جدید کشمکش های ایران و عراق از سال ۱۳۳۸ با کودتای عبدالکریم قاسم شروع شد. او پس از روی کار آمدن در اولین اعلامیه خود، بیان داشت که ایرانی ها باید پنج کیلومتر از سراسر مرز عقب نشینی کنند، این کشمکش تا روی کار آمدن حسن البکر و صدام حسین از حزب بعث ادامه داشت. بعثی ها همواره چهار مشکل داشتند؛ مشکل با علمای شیعه، حزب کمونیست عراق، گروه های گُرد عراقی و ایرانی ها بر سر اختلافات مرزی که از زمان عبدالکریم قاسم به راه افتاده بود (توکلی، ۱۴۰۲/۷/۵). بنابراین با پیروزی انقلاب اسلامی، سران حزب بعث از یک طرف با درکی که از ماهیت حکومت خود داشتند و از طرف دیگر احساس ناامنی که از سوی شیعیان عراق، بخاطر الگوپذیری از انقلاب ایران داشتند، جمهوری اسلامی ایران را تهدیدی برای حفظ موجودیت خود در مرزهای شرقی عراق قلمداد کردند. لذا در پی سخنان صدام حسین طی اجلاس مجلس ملی عراق در ۲۶ شهریور ۱۳۵۹ به مرزهای ایران هجوم آوردند. رئیس جمهور عراق در این سخنرانی اعلام نمود: «قرارداد الجزایر را نقض نموده و عراق دیگر این معاهده را معتبر نمی داند». او با پاره کردن قرارداد، ضمن لغو یک طرفه آن، آغاز تهاجم به ایران را اعلام کرد. هرچند ایران بلافاصله این اقدام را محکوم نمود، اما بعثی ها در ۳۱ شهریور حملات خود را آغاز کردند (باوریان و سهرابزاده، ۱۳۹۷: ۱۵۲). با گذشت چند روز از تهاجم عراق، امام خمینی در ۱۲

مهر ۱۳۵۹ ضمن پیامی به ملت و ارتش عراق به دعوت از آنان برای براندازی حکومت بعث پرداختند، امام در این پیام این جنگ را «تحمیلی» خواندند و دفاع ایرانیان را عقلاً و شرعاً واجب اعلام کردند و از ملت عراق خواستند؛ همچون ملت ایران بپا خیزند و انقلاب کنند. چون اگر به حزب بعث فرصت دهند، اسلام را محو می‌کند و آثار آن را از بین می‌برد (امام خمینی، ج ۱۳، ۲۵۷-۲۵۴).

اما برخلاف تصور رایج با تهاجم عراق جنگ هشت سال به طول انجامید. سرانجام هم در مرداد ۱۳۶۷ ضمن آسیب‌های فراوان با پذیرش آتش‌بس از سوی دو طرف پایان یافت. بدین ترتیب پرهزینه‌ترین، خونین‌ترین و طولانی‌ترین، جنگ پس از ۱۹۴۵ بین دو کشور جهان سومی خاتمه یافت و در نهایت عراق به تجاوز علیه ایران متهم شد و به دلیل نقض صلح و امنیت بین‌المللی مورد انتقاد قرار گرفت (رونور، ۱۳۹۳: ۱۲۹). جنگی که با ویژگی‌های منحصربه‌فرد آن از دیدگاه عرفانی و معنوی امام خمینی یک «امتحان الهی» قلمداد شد که منافع آن برای ایجاد انسجام بین همه قشرها و روح تعاون در میان ملت، بیشتر از ضررهایش بود (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۵: ۵۱۵ و ج ۲۱: ۱۱). اما هجوم رژیم بعث به مرزهای ایران نقض مسلم‌ترین و مهم‌ترین اصل منشور سازمان ملل متحد و حقوق بین‌المللی یعنی «منع توسل به زور و تحریم جنگ» بود. لکن بی‌توجهی حکومت بعث صرفاً در نقض این اصل خلاصه نمی‌شد. بلکه حقیقت تلخ این بود که آنان عملاً کلیه اصول انسانی و موازین بین‌المللی را در مورد ممنوعیت انهدام مناطق اقتصادی سرزمین‌های اشغالی و تأسیسات غیر نظامی و رفتار با غیر نظامیان را در زمان جنگ نادیده پنداشتند و بدین وسیله بدیهی‌ترین حقوق و اصول انسانی، و قواعد و مقررات و معاهدات بین‌المللی را نقض نمودند (رونور، ۱۳۹۳: ۱۵۹). در این میان شورای امنیت سازمان ملل متحد و دبیرکل مجمع عمومی با آن‌که به‌وضوح شاهد هجوم عراقی‌ها به مرزهای ایران بودند. بنا به ملاحظاتی در این باره اظهار نظری نکردند. حتی شورای امنیت از بردن نام عراق در زمان محکوم‌نمودن استفاده از سلاح‌های شیمیایی خودداری نمود (کرده، ۱۳۹۶: ۳). لکن در مجموع این هجوم غافلگیرانه بیش از هفتصد میلیون دلار و یک میلیون تلفات برای طرفین هزینه برجای نهاد (رونور، ۱۳۹۳: ۱۳۰-۱۲۹).

رفتار جمهوری اسلامی ایران با اسیران عراقی مطابق با کنوانسیون سوم ژنو

از سوم فروردین ۱۳۵۹ تا آتش‌بس ۲۹ مرداد ۱۳۶۷ رزمندگان ایرانی طی هفتاد و هشت عملیات، توانستند نزدیک به ۶۸۲۴۵ نیروی عراقی را به اسارت درآورند که اکثر آن‌ها مربوط به سال-

های ۱۳۶۰ و ۱۳۶۱ بودند. اولین گروه اسرای عراقی ۹۱ نفر بودند که در هشتم فروردین ۱۳۵۹ جهت نگهداری به ارتش ج.ا. تحویل گردیدند. در بازدیدهای نمایندگان صلیب سرخ ۵۶۶۹۵ نفر از اسرا در اردوگاه‌های ایرانی ثبت‌نام شدند. آنان بعدها طی ۱۲۰ مرحله به عراق بازگشتند. تعداد ۱۰۳۳۶ نفر از اسرای عراقی پناهنده و تابعیت ایرانی گرفتند و تعداد ۱۲۱۴ نفر از آنان فوت شدند که پیکرشان به مسئولان عراقی تحویل گردید. جریان تبادل اسراء از ۲۶ خرداد ۱۳۶۰ شروع و تا ۱۵ اردیبهشت ۱۳۸۲ ادامه یافت. براساس اسناد، ج.ا. تعداد اسرای بیشتری را نسبت به عراق آزاد نموده که حاکی از پای‌بندی ایران به موازین حقوق بین‌الملل و اصول بشردوستانه است (علاماتی، ۱۴۰۰: ۲۴۳-۲۴۱). اما مجموع اسرای عراقی حاضر در اردوگاه‌های ایران با ترکیبی از اهل سنت، شیعیان، شماری اندک از کردهای عراق و غیرمسلمانان شامل اقلیت کلدانیان و مسیحیان شامل سه‌دسته بودند؛

۱- **اسیران ارتشی:** اکثریت اسرای عراقی حاضر در ایران را شامل می‌شدند. آن‌ها متشکل از افراد نیروهای مسلح عراق همچون پرسنل نیروهای دریایی، زمینی، هوایی، درجه‌داران، افسران، فرماندهان، و دیگر کادرهای پشتیبانی، تدارکات و زرهی ارتش بودند. اکثر این افراد در رده‌های بالا به حزب بعث وابستگی داشتند و افرادی مجرب و آموزش دیده‌ای بودند.

۲- **اسیران جیش‌الشعبی یا سپاه مردمی داوطلبان عراقی:** این دسته از اسرا را باید معادل نیروهای بسیجی ایران دانست. آنان برای جنگیدن و کمک به ارتش عراق در جنگ علیه ایران داوطلب شدند.

۳- **اسیران مزدور:** نیروهای نظامی یا شبه‌نظامی بودند که بدون انگیزه‌های ملی-میهنی و صرفاً براساس احساسات ناسیونالیسم عربی، در برابر دریافت دستمزد در این نبرد به نفع کشور عراق به میدان آمده و به اسارت گرفته شدند. این اسرا که تعداد آنان در میان اسرای عراقی ۲۴۷ بود، عمدتاً از اتباع پانزده کشور مصر (با ۸۹ نفر بیشترین تعداد اسرای مزدور را داشت)، سودان، سومالی، لبنان، مراکش، نیجریه، تونس، موریتانی و... بودند (امیراحمدی، ۱۳۹۷: ۱۴۶-۱۴۵). از این میزان پنج نفر فوت کردند، سه نفر پناهنده شده و ۲۳۹ نفر از طریق سفارت‌های متبوع خود به کشورشان بازگشتند (فروتین‌نژاد، ۱۳۹۷). اکنون در ذیل به بررسی رفتار ایران با اسرای عراقی مطابق با عهدنامه ژنو پرداخته می‌شود:

اسکان اسرا و قرارداد تسهیلات مورد نیاز آن‌ها

مطابق با کنوانسیون سوم ژنو کشور اسیرکننده مکلف است اسیران جنگی را بلافاصله پس از اسارت، از

صحنه عملیات جنگی تخلیه نموده و به پشت جبهه و نقاط امن منتقل نماید؛ سپس آنان را به اردوگاه‌ها یا بازداشتگاه‌هایی که به این امر اختصاص داده شده و داخل قلمرو کشور اسیرکننده یا بی‌طرف، و یا کاملاً دور از منطقه نبرد هستند، اعزام کند. همچنین نگهداری و معالجات طبی که وضع مزاجی آنان اقتضا دارد، را به‌طور مجانی تأمین نماید. مطابق با قوانین ژنو کشور اسیرکننده موظف است پس از اسکان و نگهداری اسرا ضمن بازجویی و خلع سلاح و گرفتن مشخصات، به اعلام اسارت آن‌ها نسبت به کشور متبوع اسیران اقدام کند و شرایط زندگی مطلوبی متناسب با شئون آن‌ها برایشان فراهم آورد. تأمین بودجه نگهداری اسیران نیز با کشور اسیرکننده است و مواد غذایی و پوشاک باید به اندازه کافی در اختیار اسیران جنگی قرارگیرد تا در وضعیت مطلوبی باشند. ماده ۹ عهدنامه نهاد دیگری را که وظیفه قدرت حامی را انجام می‌دهد پیش‌بینی کرده است و آن «کمیته بین‌المللی صلیب سرخ» است. نمایندگان این کمیته حق بازدید دائمی از اسیران جنگی و به‌طور کلی نظارت بر اجرای مقررات عهدنامه سوم را دارا می‌باشند. هر اسیر جنگی حداکثر پس از گذشت یک هفته از ورود به اردوگاه باید حق داشته باشد به‌طور مستقیم با خانواده‌اش و آژانس مرکزی اسیران جنگی نامه‌نگاری کند و آن‌ها را از خسارت خودآگاه سازد و قدرت بازداشت کننده نمی‌تواند مانع از این مکاتبه‌شده یا تأخیری در آن ایجاد کند (قرارداد ژنو، ۱۹۴۹: مواد ۹، ۱۵، ۲۶، ۳۹).

در جنگ تحمیلی از همان آغاز به اسارت درآوردن اسیران عراقی و گرفتن اطلاعات اولیه از آن‌ها که برای یگان‌های عملیاتی مهم بود این نیروها به پشت مناطق عملیاتی و پادگان‌ها منتقل می‌شدند. حفاظت و اسکان اسرا در آغاز طبق روش جاری کلیه ارتش‌های جهان بیشتر بر عهده دژبان و نیروی زمینی ارتش بود. با این حال برخی سازمان‌ها به‌طور پراکنده وظایفی را انجام می‌دادند. در آغاز پادگان‌های مختلف نیروهای ارتش، نیروی زمینی، دژبان ارتش و بعضاً نیروی هوایی و گاهی نیروی دریایی برای اسکان اسرا مناسب تشخیص داده شدند. پادگان‌های مخصوص نگهداری اسرا در ابتدا در مناطقی دورتر از مناطق عملیاتی مانند شهرهای تهران، مشهد، قوچان، بندرانزلی، رینه، بجنورد، گرگان، سمنان، میانه، تربت جام، ساری، منجیل، کرج، اراک و مدتی کوتاه در اهواز تشکیل شدند (حبیبیان و عسگری، ۱۳۹۱:

^۱ - رینه و کهریزک محل نگهداری اسرای مفقودالثر عراقی بود (مصاحبه توکلی، ۱۴۰۱/۹/۱).

۵۴). اما با افزایش تعداد اسرا، تعداد آن‌ها به ۳۰ اردوگاه در ۱۱ استان و ۲۲ شهر ایجاد افزایش یافت و نیاز به تشکیلات منسجم‌تری جهت اداره اردوگاه‌ها مورد احساس گردید (فروت‌نژاد، ۱۳۹۶).

بعد از اسکان اولیه بررسی‌ها برای این‌که اسیران متعلق به کدام یک از حزب‌های بعث یا الدعوه هستند، آغاز شد. سپس اسرا را بنا به شرایطشان در جاهای مختلف اسکان دادند. چنان‌که اسیران بعثی را در سمنان و اسیران مسیحی و حزب‌الدعوه را که آرام‌تر بودند، در جاهای دیگر مستقر نمودند (تبریزی، ۱۳۹۲). در اوایل انتقال اسرای عراقی به اردوگاه‌های محل اسکان، اسرای بعثی بیشتر به اداره امور اسرا در اردوگاه‌ها می‌پرداختند و مسئولان اردوگاه‌ها نفوذی چندان در اداره مراکز تحت‌امر خود نداشتند، در نتیجه تمهیداتی اندیشیده‌شد تا اسرای بعثی را از بقیه اسرا جدانمایند (بال رحمت برخصم، ۱۳۷۸: ۵۵). زیرا با حضور اسرای بعثی انجام تبلیغات و فعالیت فرهنگی در بین سایر اسرا که از لحاظ فکری تحت-تأثیر تبلیغات سوء دولت عراق، و در مقابل تفکرات مردم ایران قرار داشتند کاری مشکل‌بود ولی با جداسازی، این مشکل مرتفع گردید و اکثر اسیران غیربعثی آماده پذیرش حقایق اسلامی گردیدند. در ایران مکان اردوگاه‌ها در بهترین مناطق آب‌وهوایی بود. در همه اردوگاه‌ها تسهیلات دارویی و پزشکی در دسترس قرارداشت. غذای اسیران همان غذایی بود که برای ارتش ایران تدارک دیده می‌شد. تسهیلات مذهبی ضروری، برای اقلیت‌ها مخصوصاً اسیران مسیحی در تعطیلات مذهبی مسیحیان و کریسمس فراهم می‌گردید. در همه اردوگاه‌ها کتاب و روزنامه‌های مختلف به زبان انگلیسی، عربی، فارسی و رادیو، تلویزیون وجود داشت. اسرا ماهیانه مبلغ بیست فرانک سوئیس دریافت می‌کردند و درخواست‌هایشان توسط نمایندگان‌شان و شورای هشت نفره‌ای که منتخب‌شان بود با مقامات اردوگاه مطرح می‌شد (حجازی، ۱۳۷۳: ۱۳۹ و توکلی، ۱۴۰۱/۹/۱).

باتوجه به این‌که بنابر عهدنامه کشورهای بازداشت‌کننده موظف هستند در کلیه بازداشتگاه‌ها فضاهای آزاد کافی برای ورزش و بازی اختصاص بدهند و فعالیت‌های فکری، تربیتی، تفریحی و ورزشی اسیران جنگی را تشویق نمایند (قرارداد ژنو، ۱۹۴۹: ماده ۳۸). جمهوری اسلامی تدابیری اندیشیده بود و برای اوقات فراغت اسیران سرگرمی‌هایی به‌وجود آورده بود. چنان‌که تنها در اردوگاه مشهد اسیران دوازده تیم فوتبال داشتند (روزنامه خراسان رضوی، ۱۳۹۶/۵/۲۶، ش ۳۶۴۱: ص ۵). برگزاری مسابقات فوتبال در اردوگاه سمنان هم وجودداشت. در کنار فوتبال مسابقه مردان آهنین نیز برگزار می‌شده-

است (تبریزی، ۱۳۹۲). ایران طبق مفاد کنوانسیون حضور و بازدید نمایندگان صلیب‌سرخ از اردوگاه‌ها را پذیرفته بود، و آنان در مدت اقامت اسیران عراقی بارها در این اردوگاه‌ها حضور یافتند. گزارش‌های صلیب‌سرخ مؤید این نکته است که ج.ا.ا همچون برادران مسلمان خود با این اسیران برخورد می‌کرده و آنان جز آن‌چه که تلاش ایران برای الگوسازی از جمهوری اسلامی برای اسرای عراقی از آن یاد می‌کردند، چیزی دیگری مشاهده نکردند (کیهان، ۱۳۹۳/۹/۹، ش ۲۰۹۳۳: ۸).

در این راستا اسیران جنگی از همان آغاز از حق نامه‌نگاری با خانواده‌هایشان برخوردار بودند و به اندازه کافی کاغذ و قلم در اختیار داشتند. به نحوی که طی جنگ تحمیلی ۷،۴۸۲،۹۳۷ نامه میان اسرای عراقی و خانواده‌هایشان رد و بدل شد (علامتی، ۱۴۰۰: ۲۳۳). در پی منشور نگهداری اسرای عراقی در ایران آیین-نامه‌ای که نوشته شد نه تنها مطابق با قرارداد ژنو بود بلکه در آن، مواردی مانند بحث ملاقات با اسیران جنگی آمده بود که در مقایسه با قرارداد ژنو بر اعتبار آن می‌افزود. زیرا نه تنها در قراردادهای چهارگانه ژنو بلکه در هیچ جنگی چنین موضوعی وجود نداشت و تنها در ماده ۷۰ آن به این امر اشاره شده بود که اسیران پس از استقرار در اردوگاه یا بازداشتگاه، حق ارسال و دریافت مراسلات را دارند و مکاتبات آنان معاف از پرداخت هرگونه هزینه پستی است (قرارداد سوم ژنو، ۱۹۴۹: ماده ۷۰).

اما به موجب این آیین‌نامه خانواده‌های اسرا می‌توانستند با آنان دیدار داشته باشند. این امر در تمام اردوگاه‌ها صورت گرفت. به نحوی که خانواده اسرای عراقی در ۶۹ مرحله به ایران آمدند و با عزیزان خود به‌طور خصوصی دیدار کردند در اردوگاه حشمتیه چندین جلسه ملاقات‌های دسته جمعی میان اسرا و خانواده‌های آنان انجام گرفت (فروت‌نژاد، ۱۳۹۶). با توجه به این وضعیت نماینده «روزنامه مانیچی» ژاپن پس از بازدید از اردوگاه اسرای عراقی گفته بود: «شکل و محل زندگی اسرای عراقی در ایران بسیار مطلوب است و اسرا به دلیل رفتار انسانی سربازان ایرانی بسیار راضی به نظر می‌رسیدند» (بال رحمت بر خصم، ۱۳۷۸: ۷۷). همچنین در نامه «یوناتان بتکولیان» از هیئت حاکمه استرالیا در ۱۳ دسامبر ۱۹۸۸، از دولت ایران برای رفتار انسانی، دوستانه و محبت‌آمیزش در آزاد نمودن اسیران جنگی، که با عنوان «قربانیان رهبریت عراق علیه کشور همسایه ایران و بیرحمی علیه مردم بی‌گناه عراق» از آنان یاد کرد، تشکر گردید و این نوع رفتار محترم و صادق عنوان گردید (امیراحمدی، ۱۳۹۷: ۱۵۰).

- کمیسیون اسرا

از همان لحظه ورود اسرا به اردوگاه‌ها، مسئله نگهداری آن‌ها بسیار حساس و بااهمیت تلقی گردید؛ زیرا نیروهای نگهدارنده اردوگاه‌ها در رفتار با اسرای جنگی علاوه بر رعایت قوانین اسیرداری بین‌المللی در عهدنامه سوم ژنو، می‌بایستی باتوجه به سخنان رهبر انقلاب که خواستار توجه ویژه به زندگی اسرای عراقی به‌عنوان «مهمانان جمهوری اسلامی ایران» گردیدند، قوانین اسیرداری حکومت اسلامی را هم رعایت می‌نمودند. بنابراین نیروهای نگهدارنده اسرا در اردوگاه‌های ایران پیرو دستور امام در مورد مدارا با آن‌ها و اصلاح رفتارشان، تمام هم‌خود را به‌کار بردند تا بتوانند در مدتی که اسیران عراقی در ایران هستند، مقدمات زندگی متعادل و مناسبی برای آن‌ها فراهم نمایند، براین اساس برای رسیدگی به این موضوع «کمیسیون اسرا» تشکیل گردید و این کمیسیون با تشکیل کمیته‌های گوناگون، مسئولیت بخش‌های مختلفی از کارهای نگهداری اسرای عراقی را به آنان واگذار کرد تا بدین‌وسیله بتوانند در ارائه خدمات، بهتر عمل نمایند. در ذیل فعالیت این کمیسیون‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد:

- کمیته کار

بنابر مقررات عهدنامه ژنو دولت بازداشت‌کننده می‌تواند اسیران جنگی سالم را با رعایت سن، جنس، درجه و استعداد جسمانی آن‌ها به‌عنوان کارگر به امور خدمت‌های اردوگاه‌ها، کشاورزی، صنایع تولیدی یا استخراجی یا کارخانه‌ای، حمل‌ونقل و بسته‌بندی کالاها، فعالیت‌های بازرگانی یا هنری، خدمات خانه-داری و عمومی، به‌کار گمارد. قوانین ملی کار و مخصوصاً آئین‌نامه‌های مربوط به تأمین کارگران باید درخصوص اسرا اجرا گردد. به‌کارگیری اسیران در کارهای مضر و خطرناکی مانند خشی‌سازی مین، و توهین‌آمیز ممنوع می‌باشد. اسیران جنگی باید از شرایط کار مناسب خصوصاً از جهت غذا و منزل و پوشاک و لوازم کار بهره‌مند شوند و آنان که دچار سوانح کار شوند باید تحت معالجات لازم قرار بگیرند (قرارداد سوم ژنو، ۱۹۴۹: ۵۰-۵۷، ۴۹، ۵۲).

براین اساس ایجاد شغل برای اسرا یکی از مهمترین کارهای کمیسیون اسرا بود، زیرا اسرایی که وارد اردوگاه‌ها می‌شدند بعد از مدتی دچار روزمرگی شده و تحمل فضای اردوگاه برایشان سخت می‌نمود، در نتیجه وجود این مسئله، غیر از ایجاد مشکلات روحی و روانی برای اسیران، برای نیروهای نگهدارنده هم مسائل بسیاری پیش می‌آورد. از این‌رو مسئولان کمیسیون اسرا برای از بین بردن بیکاری و ایجاد نشاط و شادابی در میان اسیران، افزایش و ارتقاء سطح مهارت‌های علمی و عملی آن‌ها در دوران

اسارت، جلوگیری از پیشامدهای ناگوار در اردوگاه‌ها و نیز دستیابی به امکانات بالقوه مادی برای آنان، اقدام به تشکیل «کمیته کار» نمودند (بال رحمت بر خصم، ۱۳۷۸: ۸۴ و توکلی، ۱۴۰۱/۹/۱). کمیته‌ای که وسایل سرگرمی و کار و امکانات در اختیار اسرا قرار می‌داد و پس از مدت کوتاهی با برپایی کارگاه‌های مختلف از قبیل قالی‌بافی، کشاورزی، آهنگری، نقاشی، سراجی، کتیبه‌سازی و مینیاتور، هنرهای دستی، کارگاه‌های مصالح ساختمانی، دام و طیور توانست موفقیت‌های زیادی در جهت هدف خود کسب نماید. در این میان کمیته، وسایل ساخته‌شده به وسیله اسرا را در ازای پول از آن‌ها خریداری می‌کرد. نکته حائز اهمیت در مورد کار اسرا این بود که با آن‌ها قرارداد کاری بسته می‌شد و در ازای انجام کار، ماهانه مبلغی دریافت می‌نمودند. در میان ۵۲ هزار اسیر عراقی، شش یا هفت نفر از اسرای عالی رتبه ارتش عراق، حدود، سی نفر افسر ارشد، تعدادی افسر جزء و درجه‌دار و بقیه اسرا، سرباز بودند. هرچند قرارداد ژنو میزان حقوق ماهیانه سربازان، افسران، ژنرال و... را تعیین کرده بود، اما در ایران به همه اسیران، حقوق یکسان داده می‌شد و تفاوتی از لحاظ مقام و درجه بین اسرا قائل نبودند (بال رحمت بر خصم، ۱۳۷۸: ۸۴).

البته در کارکردن اسیران الزامی وجود نداشت و این مسئله در خرداد ۱۳۶۳ پس از بازدید بازرسان صلیب سرخ از پادگان کهریزک مورد تأیید قرار گرفت. ضمناً در تأسیس کمیته کار هدف درآمدزایی نبود. چون یکسری از کارگاه‌ها که کار هنری می‌کردند، درآمد مالی نداشتند و صرفاً مصرف‌کننده بودند. از مباحث مهم ایجاد کارگاه‌ها کارآموزی اسیران بود. بسیاری از اسیران در طول اسارت حرفه‌ای آموختند و چنان مهارتی یافتند که دیگران را آموزش می‌دادند. آنان از طریق این حرفه بعد از آزادی می‌توانستند هزینه زندگی خود را تأمین کنند. در این زمان از مهمترین فعالیت‌های کمیته کار واگذاری و سائل مورد نیاز اسیران از قبیل کفش، البسه، پوتین، دستکش، ایجاد فروشگاه‌هایی در تهران برای فروش تولیدات کارگاه‌های کمیته کار، پذیرش اسرایی که متقاضی آموزش مشاغل بودند، واگذاری تجهیزات درجه یک در محل کار اسرا و در اردوگاه‌ها، برخورداری کلیه کارگاه‌ها از موقعیت مناسب و مجهز ساختن آن‌ها به تأسیسات تهویه و تعیین دستمزد در برابر میزان کار بود (شریفی، ۱۳۷۸: ۲۲۹).

- کمیته بهداشت و درمان اسیرا

مقررات عهدنامه سوم ژنو در مواد ۳۲-۲۹ در زمینه تأمین بهداشت و مراقبت‌های پزشکی تأکید

خاصی دارد؛ این که اسیر باید همچون مجروحان و بیماران جنگی در هر شرایطی تحت مراقبت‌های لازم پزشکی باشد و اسیرانی که مزاجشان نیازمند مراقبت‌های ویژه است، باید به مؤسسات تخصصی انتقال داده شوند. در این زمینه دولت بازداشت کننده مکلف است کلیه اقدامات بهداشتی لازم را به منظور تأمین نظافت و سلامت بازداشتگاه‌ها و جلوگیری از بیماری‌های واگیردار به عمل آورد. هر بازداشتگاه باید یک رژیم غذایی و درمانگاه مناسب داشته باشد تا اسیران در آنجا پرستاری شوند. هزینه معالجه به انضمام هزینه کلیه اشیاء لازم جهت حفظ سلامت اسرا برعهده دولت بازداشت کننده خواهد بود (قرارداد سوم ژنو، ۱۹۴۹: ماده ۳۰-۲۹).

در اردوگاه‌های ایران وظیفه تأمین سلامت، کمک به بهبود اسیران بیمار و رفع جراحات‌های اسرا بر عهده «کمیته بهداشت و درمان» بود. کمیته بهداشت زمانی که حدود پنجاه درصد از اسرا به هنگام اسارت دارای جراحات شدید بود، با استفاده از تجارب پزشکان مجرب، توانست مسئولیت خود را در این زمینه بخوبی به انجام برساند. قبل از سال ۱۳۶۲، در اردوگاه‌ها جهت رسیدگی به درمان اسرا، نیروهای هلال‌احمر مستقر بودند و درمان اسرا بر عهده هلال‌احمر و ارتش بود. چنان‌که بیمارستان‌های تخصصی ارتش شامل بیمارستان ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵ و بیمارستان خانواده در تهران از جمله مکان‌هایی بود که اسرا در کنار پرسنل ارتش در آن‌ها مداوا می‌شدند. اما از اردیبهشت ۱۳۶۴ مسئولان کمیته بهداشت و درمان با توجه به پیشنهادات کمیسیون اداره اسرا و در اختیار گذاشتن بودجه کمیته بهداشت و درمان و هماهنگی‌های لازم با سایر ارگان‌ها و سازمان‌ها بلافاصله به تشکیل بیمارستان‌های مستقل در محل نگهداری اسیران اقدام کردند و در اردوگاه‌ها هم پزشکی مستقل شدند. کمیته بهداشت در این زمان به منظور تحت پوشش قراردادن اردوگاه‌های مختلف، اقدامات گسترده‌ای را به انجام رساند تا به واسطه آن سریعاً نسبت به مداوای بیماران اسیر اقدام شود. از این‌رو شعب این کمیته در کلیه اردوگاه‌های نگهداری اسرا مشغول به رسیدگی امور بهداشتی و درمانی اسرا گردیدند. کمیته بهداشت و درمان همچنین به تقسیم‌بندی مراکز درمانی خود از لحاظ تخصصی نیز توجه داشته است؛ چنان‌که امور درمانی مربوط به دندانپزشکی را در یکی از اردوگاه‌های محل اسکان اسرا انجام می‌داد. از دیگر اقدامات کمیته بهداشت، راه اندازی بیمارستانی مجهز در سال ۱۳۶۸، در پادگان حشمتیه تهران بود که پس از آن اعزام اسرای بیمار، به بیمارستان‌های متفرقه کاهش یافت. این بیمارستان دارای اتاق عمل مجهزی بود که

تعداد قابل توجهی عمل جراحی در آن انجام گرفت (بال رحمت برخصم، ۱۳۷۸: ۷۲-۷۱). داروهای خریداری شده از سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی در انبار کمیته بهداشت نگهداری می‌شدند. سه ماه یک‌بار به کمیته اردوگاه‌ها سهمیه‌ای تعلق می‌گرفت، در طول این مدت کمبود دارو وجود نداشت. در صورتی که نیاز به داروی فوق تخصصی یا تخصصی بود، با دریافت نسخه‌ای از پزشک معالج بیمارستان، داروی مورد نیاز خریداری و به اردوگاه مربوطه تحویل می‌گردید تا وقفه‌ای در معالجات ایجاد نشود. پزشکان ایرانی مسئول پادگان‌ها، در آن مدت سطح بهداشت اسیران را خصوصاً در زمینه چشم و بهداشت دهان و دندان، و مسائلی از قبیل ساخت دست و پا، دندان مصنوعی و تحویل عینک، انجام آزمایش‌هایی به منظور اطلاع از سلامت اسیران و... به حد بالایی رسانیدند (شریفی، ۱۳۷۸: ۲۵۲-۲۴۵ و ۱۲۶ و بال رحمت برخصم، ۱۳۷۸: ۷۰).

در خصوص ارتقای سلامت روانی و جسمی اسیران و به منظور معالجه و درمان آنان ۳۷۱۸۰ نفر از اسرای عراقی به بیمارستان‌های ارتش اعزام گردیدند. از این تعداد ۲۲۸۰ نفر علیه بیماری «هپاتیت ب» واکسینه شدند و ۱۱۵۱۴ عمل جراحی بر روی اسرا در بیمارستان انجام شد. ۸۵۹۰ دست، دندان مصنوعی ساخته و تحویل اسرای نیازمند گردید، ۵۳۸۹۶ آزمایش خون، قند، چربی، سل و... انجام و تعداد ۴۷۲۵ عینک طبی به آنان تحویل گردید (شریفی، ۱۳۷۸: ۵۸-۵۷). باید اشاره نمود تلاش‌های این کمیته و کادر مجرب آن، در زمینه توجه به سلامتی اسرا جز در قوانین و استانداردهای حکومت اسلامی در جای دیگر مشاهده نشده بود و فراتر از قوانین بین‌المللی، این اقدامات صورت گرفته است.

– کمیته امور فرهنگی

یکی از موضوعاتی که در سلامت روحی اسیران جنگی مؤثر است، آزادی دادن به آن‌ها برای انجام فرایض دینی است. مطابق با مواد ۳۷-۳۴ ژنو بر انجام مراسم مذهبی تأکید شده است. این مواد به اسیران جنگی برای اجرا و حضور در مراسم مذهبی خود آزادی کامل داده‌اند، مشروط به این‌که از مقررات انتظامی جاری که توسط مقام نظامی وضع شده است، اطاعت نمایند. همچنین اماکن مناسب توسط دولت بازداشت کننده برای برگزاری مراسم مذهبی اختصاص داده شود. این کنوانسیون همچنین اجازه فعالیت روحانیون دینی را در تکمیل آزادی عبادت اسیران جنگی می‌دهد و روحانیون اجازه دارند با اسیران ملاقات کنند. آنان را موعظه کنند و قدرت بازداشت کننده، باید تسهیلات لازم را در این زمینه فراهم

سازد(قرارداد سوم ژنو، ۱۹۴۹: مواد ۳۷-۳۴).

این وظیفه در اردوگاه‌های ایرانی برعهده «کمیته امور فرهنگی» بود. کمیته فرهنگی از زمان اسارت اولین گروه از اسرا تا زمان مبادله آن‌ها، در راستای اجرای وظایف خود در زمینه تشکیل کلاس‌های سواد آموزی، جذب سخنرانان و مبلغین، تشکیل کلاس‌های عقیدتی و تخصصی، تأسیس و تجهیز کتابخانه-ها، برپایی نمایشگاه، اجرای تئاتر و سرود، برپایی مسابقات فرهنگی، ورزشی، علمی، انجام مراسم و جشن‌ها و اعیاد با دیگر ادارات و نهادهای دولتی و انقلابی ارتباطی تنگاتنگ داشت و همواره از کمک‌های آنان استفاده می‌نمود. همچنین به منظور تقویت روحیه اسرا، اقدام به برپایی مسابقات کتابخوانی، روزنامه‌خوانی و روزنامه‌نویسی و... می‌کرد(بال رحمت برخصم، ۱۳۷۸: ۵۵ و ۶۹). در نتیجه فعالیت‌های این کمیته، اسرا توانستند با اصول اسلامی و دینی آشنا شده و عملاً دین مبین اسلام را که در سطح وسیعی در یک کشور پیاده‌شده است از نزدیک ببینند و لمس کنند. در پی فعالیت‌های کمیته برای با سواد کردن اسرا، پانزده هزار اسیر عراقی که سواد خواندن و نوشتن نداشتند در ایران سواد آموختند(فروتن-نژاد، ۱۳۹۷: ۱). در نتیجه تلاش‌های تبلیغی کمیته فرهنگی ۹۶۰ اسیر حافظ کل قرآن، ۱۵۰۰ نفر حافظ دوم سوم قرآن کریم، ۴۵۰۰ نفر حافظ ده جزء قرآن، ۶۰ نفر حافظ نهج البلاغه شدند. همچنین ۷۳۱ نفر از اقلیت‌های دینی در طول مدت اسارت در نتیجه رأفت اسلامی نیروهای نگهدارنده ایرانی مسلمان شدند. از دیگر کارهای کمیته این بود که هر هفته حدوداً چهل تا پنجاه نفر از اسرای اردوگاه‌های تهران و شهرستان‌ها را، برای ادای فریضه به نماز جمعه می‌برد. همچنین تعدادی از آنان در طول مدت اسارت به زیارت در شهرهای مشهد و قم و ری رفتند(هفت‌هزار اسیر عراقی، ۱۳۸۰: ۱۳). کمیته فرهنگی در راستای فعالیت‌هایش به هر کدام از اسرا بنابر دین خود، امکانات و تسهیلاتی می‌داد تا به اجرای مراسم دینی بپردازند. از میان ده‌ها هزار اسیر عراقی موجود در اردوگاه‌های ایرانی، درصد بسیار کمی را ارامنه و آشوریان تشکیل می‌دادند اما همین تعداد اندک هم برای انجام فرائض مذهبی خود از آزادی کامل برخوردار بودند(اسرای مسیحی عراقی در ایران، ۱۳۹۳).

نیروهای ایرانی در اعیاد و مراسمات خاص مذهبی، اسرای مسیحی را به کلیسا می‌بردند. کلیساها هم مراسمات مختلفی برای آن‌ها اجرا می‌نمودند. اسرای مسیحی در زمان اسارت آزاد بودند که کتب مذهبی خود را مطالعه کنند. مسئولان کمیسیون اسراء به مناسبت‌های مختلف آنان را به کلیسا می‌بردند و برای

انجام آیین‌های مذهبی خود نیز هیچ مشکلی نداشتند (اسرای آزادشده عراقی، ۱۳۷۶) در این میان با توجه به ماده ۷۸ عهدنامه ژنو که: «اسیران حق دارند بدون هیچ‌گونه محدودیتی جهت به نتیجه‌رساندن شکایاتی که نسبت به کیفیات اسارت دارند، به مقامات نظامی کشور اسیرکننده یا نمایندگان قدرت‌های حامی، خواه با وساطت معتمد خود و خواه مستقیماً، مراجعه و درخواست رسیدگی نمایند» (قرارداد سوم ژنو، ۱۹۴۹: ماده ۷۸). کشیش کلیسای آشوری تهران اسقف رمزی، اسرای مسیحی را به کلیسای خود دعوت می‌کردند و به زبان آشوری و کلدانی از اسرا در مورد وضعیت‌شان در اردوگاه‌ها سؤال می‌کردند و از آن‌ها خواستار بیان واقعیات بودند. همچنین از اسرا در مورد این‌که نیروهای ایرانی برای مسلمان کردن آن‌ها تلاش می‌کنند پرسش‌هایی صورت می‌گرفته است که پاسخ اسرا منفی بود و آن‌ها به عدم صحت این گفته اشاره می‌کردند. باید گفت که اجازه برگزاری مراسمات مذهبی در اردوگاه‌ها گویای این واقعیت بود که در امر دین از سوی مسئولان اجباری در کار نبوده است و بین مسلمانان و مسیحیان فرقی نبود، حتی به دلیل آن‌که مسیحیان در اقلیت بودند بیشتر به اوضاع‌شان رسیدگی می‌شد (مصاحبه هرمرزی، ۱۳۸۳، نوار ۸).

تلقی رهبر انقلاب از رفتار با اسیر دشمن

نوع رفتار مقامات جمهوری اسلامی با اسیران عراقی و تفاوت‌ها و واقعیتهای مطرح شده در دو حوزه فکری میان مسئولان ایرانی و سردمداران رژیم بعث در گام نخست تحت تأثیر شیوه و منش امام خمینی بود که آن‌ها را «مهمان» قلمداد نمود. امام در مقام تبیین‌کننده نظری و بنیان‌گذار انقلاب اسلامی با الهام از تعالیم قرآن و سنت و سیره ائمه، اکثر قواعد و مقررات دوران جنگ را مبنای رفتار با اسرا قرار دادند و با تبیین اصول و مقرراتی همچون مداوای اسیران و مجروحان دشمن و حسن برخورد در رفتار انسانی با اسرا، درصدد برآمدند تا از هرگونه انتقام‌گیری و عمل غیرانسانی جلوگیری گردد. ایشان نه تنها به‌عنوان فقیهی چیره‌دست، به اصل انسانیت در برخورد با دشمن عقیده داشتند، بلکه به‌عنوان امام و رهبر سیاسی جامعه، در عمل نیز هنگامی که دفاع مقدس را فرماندهی می‌کردند بر پایبندی و اعتقاد به اصول و ارزش‌های اسلامی پای می‌فشردند و از آن‌ها به‌عنوان اصولی یاد می‌کردند که «انسان بما آنه انسان

می‌فهمد، آن چیزهایی که شرف انسان اقتضا می‌کند» (امام‌خمينی، ۱۳۷۹، ج ۱۳: ۲۴۸). مواضع امام خمینی که نسبت به جنگ و چگونه جنگیدن منشعب از تعالیم معصومین و متون اسلامی بوده، اهمیت بسیاری را برای حقوق بشر دوستانه در زمان جنگ قائل شده است. امام همان طور که به مبارزه قاطع نیروهای ایران با رژیم عراق سفارش می‌نمودند، به موازین بین‌المللی و اسلامی نیز پایبند بودند. این تعهد به حقوق بشردوستانه، نشان از نفی افراط‌گرایی در سیره امام خمینی می‌باشد (رحیمی، ۱۳۹۵: ۱۷۳ و ۱۶۸). لزوم رفتار اسلامی-انسانی با اسرا بارها در پیام‌ها و سخنان امام خمینی طی دوران جنگ بارها مورد تأکید قرار گرفته است. ایشان از همان روزهای نخست تهاجم عراق، از ملت و قوای مسلح می‌خواهند که به اسرا، خصوصاً مجروحین و مصدومین آنان محبت و خدمت کنند (امام‌خمينی، ۱۳۷۹، ج ۱۳: ۲۵۷). امام با مهمان معرفی کردن اسیران عراقی، ارتش و نیروهای سپاهی را دعوت به حسن سلوک و رفتار انسانی با اسرا نمودند و بیان داشتند اگر هریک از لشکریان عراقی به ایران، پناه بیاورد آن‌ها را همچون «مهمانان عزیز» می‌پذیریم. «مملکت ما این اسرا را به‌طور انسانی... اسلامی... [و] خوب با آن‌ها رفتار می‌کنند» (امام‌خمينی، ۱۳۷۹، ج ۱۳: ۵۱۱). ایشان در ۱۲ فروردین ۱۳۶۱ در پیامی خطاب به جوانان و مسئولان نگهداری اسرا که به «منشور امام‌خمينی در رفتار با اسرا» معرف شد به اسرا توصیه کردند که همچون امام علی (ع) و پیشوایان عظیم‌الشأن با اسیران به‌گونه‌ای رفتار نمایند که طعم شیرین رحمت و بزرگواری اسلام را به آنان بچشانند؛ «تا اسیران که ضربه روحی خورده‌اند احساس آرامش و جبران در حکومت اسلامی نمایند، و پس از آزادی در سلک مبلغین اسلام و احیاناً فداکاران آن درآیند که این خود خدمت پرارزشی به اسلام و جمهوری اسلامی است» (امام‌خمينی، ۱۳۷۹، ج ۱۶: ۱۵۷).

از نظر امام رفتار انسانی با اسرا از آنان یک انسان اسلامی می‌ساخت. امام در ششم خرداد ۱۳۶۱ در پیامی از ملت ایران می‌خواهند «از اسرای جنگ که در دست شما هستند، هر چند گناهکارند دلجویی کنید» و به پرسنل بیمارستان‌ها توصیه می‌کنند که با آسیب دیدگان عراقی همچون نزدیکان و برادران خود رفتار نمایند و تلخی آسیب و اسارت را با رفتار اسلامی خود از ذائقه آنان کاهش دهند (امام-خمينی، ۱۳۷۹، ج ۱۶: ۲۶۸).

^۱. انسان به واسطه انسان بودنش می‌فهمد.

سایر مسئولان ایرانی هم با تأسی به اسلام و سخنان رهبر جمهوری اسلامی توصیه به رفتار مناسب با اسرا می‌نمودند. رئیس سابق کمیسیون اسرا حاج محمدعلی نظران در برخورد با اسیران عراقی معتقد بود؛ «اگر صدق نیت و حسن عمل و اخلاق خوش را در چهارچوب ضوابط اسلامی درباره آنان به کار گیریم، یکباره چندین ده‌هزار انسان را به‌سوی خداوند تعالی سوق داده و بزرگترین خدمت را به عراق و آینده عراق اسلامی کرده‌ایم» (شریفی، ۱۳۷۸: ۴۷). در آن زمان یکی از نشریات استرالیا در مقاله‌ای ضمن تأکید بر رفتار انسانی با اسیران نوشت؛ «آنان نسبت به بسیاری از ایرانیان زندگی بهتری دارند و از تغذیه خوبی برخوردارند» (حجازی، ۱۳۷۳: ۱۳۷). تحمیل عقیده درباره اسیران عراقی که هم‌مذهب و هم‌دین ایران و ایرانی، یا حداقل تابع یک دین بوده، صادق نیست و عمل به‌وظیفه دینی فرد مسلمان در برابر برادر دینی او حاکم بوده است. امری که در سیره و سنت معصومین و قرآن کریم بدان تصریح گردیده است. در دیدگاه ایرانیان، اسرای عراقی هم‌کیش و میهمان بودند، که به زور به‌سوی جنگی ناخواسته کشانده شده و باید برپایه وجدان مبتنی بر تربیت علوی و اخلاق اسلامی، دستورات اسلام و جایگاه مسلمانی وی رفتاری شایسته با او صورت‌گیرد (امیراحمدی، ۱۳۹۷: ۱۸۰-۱۷۹ و ۱۸۹). اصولاً نگرش مقامات ایرانی درباره برخورد با اسیران جنگی و نحوه نگهداری از آنان، خارج از فشارهای سیاسی و ایدئولوژیکی بود و با تفکرات مجامع بین‌المللی و نمایندگان صلیب سرخ تفاوت داشت. باتوجه به این‌که در ج.ا.ا دین و سیاست باهم پیوند داشتند. اکثریت آموزش‌های مذهبی به ناگزیر رنگ و بوی سیاسی به خود گرفتند و موجب سوءتفاهم شدند. به‌نحوی که نمایندگان صلیب سرخ در بازدید که از اردوگاه‌ها به علت مخالفت‌شان با این قبیل آموزش‌ها از سوی اسرای عراقی با عکس‌العمل تندی مواجه شدند. تا آن‌جا که در مرداد ۱۳۶۱ در چند اردوگاه حاضر به پذیرش نمایندگان صلیب سرخ نشدند. اما این نوع رفتار با اسرا، به‌علاوه امکانات تربیتی-آموزشی ارائه‌شده به آن‌ها تأثیراتی را بر اسیران به‌دنبال داشت (حجازی، ۱۳۷۳: ۱۳۷)، که در ذیل به چند نمونه از آن اشاره می‌گردد:

- جذب گروهی اسیران عراقی به‌عنوان مبلغ اسلام: با برخورد انسان دوستانه و اسلامی که با اسرای عراقی انجام شد، بیشتر از سی‌هزار «مبلغ اسلام» از میان آنان تربیت گردید که در بازگشت به عراق به مبلغین اسلام اصیل در آن‌جا تبدیل شدند (حجازی، ۱۳۷۳: ۱۳۷).
- پناهندگی به ایران و شرکت در جنگ علیه رژیم بعث: در طول مدت اسارت رفتار درست و

رأفت اسلامی با اسرای عراقی موجب شد در حوزه رفتاری، چنان الگویی ارائه شود که حدود ۱۵ درصد از مجموعه اسرا، حاضر به بازگشت به کشور خود نشوند و تعداد ۷۵۰۰ نفر از آنان، با آگاهی از تمامی مخاطراتی که از این بابت از سوی رژیم بعث متوجه خانواده-هایشان در عراق می‌شد، رسماً با صلیب سرخ جهانی مصاحبه کرده و درخواست کتبی مبنی بر عدم تمایل به بازگشت به عراق را به آن‌ها ارائه دادند. در این میان بیش از بیست هزار نفر از اسیران تقاضای پناهندگی داشتند که درخواست ۱۰ هزار و ۳۳۶ نفر آن‌ها پذیرفته شد (بال رحمت برخصم، ۱۳۷۸: ۷۷). اکثر پناهندگان نیز در شهرهای کرمانشاه، مشهد، اهواز و خوزستان ساکن شدند (حیبیان و عسگری، ۱۳۹۱: ۵۴). در آغاز تمایل اسرا برای ماندن در ایران، نمایندگان صلیب سرخ باور نداشتند، این امر باعث شد تا ایران طی فراخوان نه مرحله‌ای از طریق روزنامه‌های کثیرالانتشار به اطلاع اسرای عراقی پناهنده برساند که با نمایندگان صلیب سرخ مصاحبه کنند تا مشخص شود آن‌ها درخواست پناهندگی به ایران را دارند. این مصاحبه‌ها طی چند مرحله در کرمانشاه، تهران، خوزستان و مشهد انجام شد و به این ترتیب این نهاد ناظر بر ادعای ایران صحنه گذاشت. آن‌ها تصویری کردند که ایران در تقابل با کارشکنی‌های عراق به‌خاطر برخورد ناجوانمردانه با اسرای ایرانی، اسرای عراقی که اعلام کرده‌اند تقاضای پناهندگی دارند را به‌طور مخفیانه کشته‌اند (فروتن‌نژاد، ۱۳۹۷). در این میان سه هزار نفر هم اعلام نکردند که باز نمی‌گردند، ولی بازنگشتند. با احتساب تعداد اسرای عراقی که در طول جنگ به ایران پناهنده شدند، حدود ۱۲ هزار و ۵۰۰ اسیر عراقی در پایان جنگ در ایران ماندگار شدند (عراقی‌هایی که اسیر ایرانی‌ها ماندند، ۱۳۹۹). بخشی از این تعداد پس از پناهندگی اسلحه دست‌گرفتند و با شرکت در سپاه بدر در عملیات خیبر علیه صدام جنگیدند و به شهادت رسیدند (اسرای عراقی با پرچم ایران، ۱۳۹۷) و یا گردان‌های رزمی با عنوان «جولان» تأسیس نموده و برای جنگ با اسرائیل اعلام آمادگی کردند (امیراحمدی، ۱۳۹۷: ۱۸۰-۱۷۹).

در دوران دفاع مقدس ۴۵۶ نفر اسیر عراقی که در رکاب رزمندگان ایرانی در جنگ با صدام شرکت داشتند به شهادت رسیدند و در نقاط مختلف ایران به خاک سپرده شدند (فروتن‌نژاد، ۱۳۹۷). لکن رژیم

بعث عراق از آغاز تا پایان جنگ تحمیلی برای جلوگیری از تسلیم شدن نیروهایش به رزمندگان ایرانی و تخریب وجهه بین‌المللی ایران، تبلیغات می‌کرد که جمهوری اسلامی هنگامی که نیروهای عراقی را به اسارت درمی‌آورد به شکنجه آن‌ها می‌پردازد و یا آن‌ها را کشته و مثله می‌کند (درخواست اسرای عراقی از ایران، ۱۳۹۷). بعد از حمله عراق به کویت هم شمار زیادی از نیروهای بعثی درخواست پناهندگی به ایران را داشتند (حبیبیان و عسگری، ۱۳۹۱: ۵۴). در جریان جنگ کویت که با فاصله کوتاهی از جنگ ایران و عراق با تجاوز صدام به این کشور آغاز شد، بیش از پنج هزار نفر از نیروهای عراقی به ایران فرار نمودند و اعلام برائت از جنگ با کویت کردند. از این تعداد ۱۶ نفر در ایران فوت می‌کنند، ۲۸۶ نفر از آن‌ها رسماً پناهنده ج.ا.ا می‌شوند و در نهایت ۴ هزار و ۷۵۶ نفر از این تعداد تحویل دولت عراق - می‌شوند. اما مهم‌ترین مسئله این است که آن‌ها از اسیران عراقی برگشته از اردوگاه‌های ایران، تعریف می‌زبانی جمهوری اسلامی را شنیده بودند (فروتن‌نژاد، ۱۳۹۷).

- **عدم اقدام به فرار از اردوگاه‌های ایرانی:** باتوجه به رفتار مناسب و عدم اعمال خشونت توسط سربازان و افسران ایرانی با اسرا و ارتباط نزدیکی که بین آنان وجود داشت و همچنین رسیدگی جمهوری اسلامی بر مبنای اصول اسلامی نسبت به اسیران، و از سویی نگهداری اسرا در مناطق خوش آب و هوا و محیط‌های غیرایدئولوژیک با وجودی که گاهی شرایطی به وجود می‌آمد و امکان داشت اسیری فرار کنند، اما این امر صورت نمی‌گرفت (توکلی، ۱۴۰۱/۹/۱). البته به گفته اسرا دلایلی دیگری نیز نقش داشت: «اگر از این اردوگاه‌های ایرانی فرار کنیم، در عراق جایی نداریم. زیرا آن‌ها گمان خواهند کرد که ما جاسوس ایران هستیم و مورد شکنجه قرار خواهیم گرفت. اگر هم باور کنند که فرار کردیم، درجه گرفته و مجدد به خط اول جنگ برمی‌گردیم... بنابراین در ایران بمانیم جای ما امن‌تر است» (فروتن‌نژاد، ۱۳۹۶). باتوجه به این دلایل محیط اسارت برایشان عادی و مطلوب بود و آن‌ها ترجیح می‌دادند، در اردوگاه‌ها به سر ببرند (توکلی، ۱۴۰۱/۹/۱). باتوجه به اصول مذکور در معاهده ژنو و اصول و ارزش‌های اسلامی-انسانی، ج.ا.ا سعی می‌نمود که رحمت و رأفت اسلامی را در مقابل اسرای عراق اعمال کند و تا حد امکان از آزار و اذیت آن‌ها خودداری ورزد. اگرچه گزارش‌هایی حاکی از کشتار اسیران عراقی توسط سربازان ایرانی در

میدان جنگ و آزار و اذیت آن‌ها به خاطر انتقامجویی یا علل احساسی انتشار یافت. اما هیچ-کدام از این حرکات به صورت سازمانی و سیستماتیک نبود و هیچ منبع رسمی هم گزارشی مبنی بر نقض حقوق اسیران عراقی توسط ایرانی‌ها ثبت نکرده‌اند (کرده، ۱۳۹۶: ۶۳).

نتیجه‌گیری

با شروع جنگ تحمیلی و ورود تعداد زیادی اسیر جنگی به ایران، مسئولیت نیروهای نگهدارنده اردوگاه‌ها دو چندان گردید؛ زیرا در رفتار با اسرای جنگی علاوه بر رعایت قوانین اسیرداری بین‌المللی مأخوذ از کنوانسیون سوم ژنو، می‌بایستی با توجه به سخنان رهبر انقلاب قوانین اسیرداری حکومت-اسلامی نیز رعایت و لحاظ می‌گردید. زیرا از همان آغاز اسارت نیروهای عراقی امام خمینی خواستار توجه ویژه به آن‌ها به عنوان مهمانان ج.ا.ا گردیدند. برای رسیدگی به این موضوع کمیسیون اسرا تشکیل گردید و این کمیسیون با تشکیل کمیته‌های گوناگون، مسئولیت بخش‌های مختلفی از کارهای نگهداری اسرای عراقی را به آنان واگذار کرد تا بدین وسیله بتوانند در ارائه خدمات، بهتر عمل نمایند. وضعیت بهداشت و درمان و امور فرهنگی و کار اسرا از موارد مهمی بود که کمیسیون با تشکیل کمیته-هایی در آن‌ها موفق عمل نمود. در حقیقت جنگ تحمیلی با وجود ضررهای جبران‌ناپذیری که برای ملت ایران برجای گذاشت، موجب شد تا حکومت ایران، رأفت و عطوفت خود را در زمینه‌های مختلف و از جمله اسیرداری به جهانیان ثابت نماید و موجب نفی تبلیغات سوء حکومت بعث عراق و تمام کشورهایایی شود که سعی در سیاه نمودن وجهه بین‌المللی حکومت جمهوری اسلامی داشتند. ایران در-طول مدت حضور اسرای عراقی ضمن عمل مواد کنوانسیون ژنو و دستورات رهبر انقلاب، با رعایت همه‌جانبه قوانین اسلامی، فراتر از مواد عهدنامه سوم ژنو عمل کرد. رعایت قوانین و مقررات انسان-دوستانه از سوی ج.ا.ا به عنوان یک حکومت اسلامی، جزئی از دین بود و از ارکان ایمان قلمداد می‌شد. بنابراین می‌توان پا را فراتر نهاد و گفت آن دسته از قوانین و مقررات امروری که در کنوانسیون ژنو و سایر قوانین معتبر بین‌المللی آمده است بیشترشان ریشه در همین قوانین اسلامی و تعالیم الهی دارند که جمهوری اسلامی با عمل به آن توانست چهره‌ای شاخص و برجسته از نظر رعایت حقوق بشر از خود در جهان به نمایش بگذارد.

فهرست منابع:

- اسرای آزادشده عراقی از رفتار انسان‌دوستانه دولت و ملت ایران قدردانی کردند (۱۳۷۶/۹/۶)، خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ <https://www.irna.ir/news/۵۷۷۶۶۷۹۴>؛
- اسرای مسیحی عراقی در ایران (۱۳۹۲/۸/۱۱)، پایگاه تحلیلی-خبری ۵۹۸؛ <https://www.۵۹۸.ir/fa/news/۲۶۶۸۱۳>
- امیراحمدی، علی‌اکبر (۱۳۹۷)، اسارت از دیدگاه قرآن و حدیث با تأکید بر نقد رفتار با اسیران جنگ-تحمیلی و جریان‌های تکفیری، رساله دکتری دانشگاه تهران.
- ایروانی، جواد و موسوی خراسانی، سید محمدحسن (۱۳۹۹)، تحلیل انتقادی دلایل فقیهان بر قتا، بردگی، من و فداء اسیر جنگی، فصلنامه فقه‌و‌اصول، سال پنجاه‌ودوم، ش ۲.
- بال رحمت بر خصم؛ نگاهی بر نگهداری اسرای عراقی در جمهوری اسلامی ۱۳۷۷-۱۳۵۹ (۱۳۷۸)، تهران: کمیسیون‌های اسرا.
- باوریان، فریده و سهرابزاده، فاطمه (۱۳۹۷)، تبیین دو رویکرد مدیریتی دفاع از کشور در جنگ تحمیلی، فصلنامه مطالعات دفاع مقدس، دوره ۴، ش ۲.
- بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در دیدار جمعی از خانواده‌های ایثارگران (۱۳۷۶/۲/۳۱)؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۲۸۳۹>
- توکلی، یعقوب (۱۴۰۲/۷/۵)، علل آغاز جنگ عراق و ایران، سخنرانی در سرخس.
- جعفری، عبدالمجید (۱۳۷۸)، بررسی حقوق جنگ از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌الملل، کارشناسی ارشد رشته حقوق عمومی، دانشگاه شیراز.
- حبیبیان، محمدحسن و عسگری، شاداب (۱۳۹۱)، اسرای عراقی یا مهمان، تهران: سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس ارتش.
- حجازی، محمدعلی (۱۳۷۳)، حقوق اسیران جنگی در اسلام و حقوق بین‌الملل، پایان‌نامه کارشناسی-ارشد دانشگاه شهیدبهشتی.
- خاجی، علی (۱۳۹۸)، بررسی وضعیت اسرای ایرانی جنگ تحمیلی در کشور عراق از منظر اخلاقی، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، دوره ۲، ش ۱.
- خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۷۸)، صحیفه امام، تهران: عروج، ج ۲۲.

درخواست اسرای عراقی از ایران در زمان جنگ (۱۳۹۷/۴/۲۶)، تلکسیران؛

<https://www.telexiran.com/News>

رحیمی روشن، حسن (۱۳۹۵)، جایگاه حقوق بشردوستانه از منظر امام خمینی (ره) در دوران دفاع

مقدس، فصلنامه پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال ششم، ش ۱۸.

روزنامه کیهان، «برگی از تاریخ کمتر خوانده شده دفاع مقدس؛ جاسوسان صدام در گرگان به دنبال چه-

بودند؟»، ۱۳۹۳/۹/۹، ش ۲۰۹۳۳، ص ۸.

روزنامه خراسان رضوی، «خاطرات مسئول نگهداری اسرای عراقی در مشهد»، نسیم سهیلی،

۱۳۹۶/۵/۲۶، ش ۳۶۴۱، ص ۱.

رونور، مهدیه (۱۳۹۳)، بررسی فقهی، حقوقی کنوانسیون ژنو سال ۱۹۴۹ در ارتباط با حقوق اسیر جنگی،

پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه قرآن و حدیث پردیس تهران.

سرهنگی، مرتضی (۱۳۶۹)، اسرار جنگ تحمیلی به روایت اسرای عراقی (۱۳۶۹)، تهران: حوزه هنری، ج ۸.

شریفی، اسماعیل (۱۳۷۸)، تحول در اسارت، تهران: نشر امین.

ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۶۶)، «حقوق جنگ و رفتار با اسیران جنگی»، مجله حقوقی، ش ۸.

عراقی هایی که اسیر ایرانی ها ماندند (۱۳۹۹/۸/۲۶)، مشرق؛

<https://www.mashreghnews.ir/news/1107105>

عزیزی، مجتبی (۱۳۸۹)، نگاهی به وضعیت اسیران ایرانی در عراق، مجله مطالعات تاریخی، دوره هشتم، ش ۲۹.

علاماتی، غلامرضا (۱۴۰۰)، واکاوی و تحلیل چگونگی تبادل اسرای جنگ ایران و عراق، فصلنامه

مطالعات دفاع مقدس، دوره ۷، ش ۲.

علی بن، سهیلا (۱۳۹۶)، «گذری بر خاطرات اسیران ایرانی در عراق باتاکید بر ابزارهای فشار دشمن»،

نخستین همایش ادبیات مقاومت، بجنورد: دانشگاه کوثر خراسان شمالی.

فروتن نژاد، حسین (۱۳۹۷/۵/۲۷)، روایتی از شهادت «۴۵۶ اسیر عراقی» با لباس ایران، پایگاه خبری

<https://www.khordad.news/fa/news/284734>

فروتن نژاد، حسین (۱۳۹۶/۷/۱۲)، سفارتخانه ها مزدوران حامی عراق نپذیرفتند، مشرق؛

<https://www.mashreghnews.ir/news/782088>

فضائی، مصطفی (۱۴۰۰)، اصول حاکم بر رفتار با قربانیان مخاصمات مسلحانه از نگاه اسلام و حقوق

- بین الملل بشر دوستانه؛ با تأکید بر وضعیت زندانیان جنگی و بازداشت‌شدگان، فصلنامه پژوهشی - تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال ششم، ش ۱.
- قرارداد سوم ژنو راجع به معامله با اسیران جنگی، مورخ ۱۲ اوت ۱۹۴۹.
- کرده، مادیا (۱۳۹۶)، بررسی رعایت حقوق بشر دوستانه در هشت سال دفاع مقدس، پایان‌نامه کارشناسی - ارشد دانشگاه ارومیه.
- گوینده، حمید (۱۳۹۹)، اسیر جنگی، دانشنامه ایران، تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج ۱.
- محمد تبریزی، احمد، اسرای عراقی به آسانی یکدیگر را می‌فروختند (۱۳۹۲/۵/۱۵)، جوان آنلاین؛ <http://www.javanonline.ir/fa/news/۶۰۵۶۳۳>
- مصاحبه سیروس هرمزی (۱۳۸۳)، مصاحبه‌های موجود در آرشیو دیداری شنیداری سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس کتابخانه ملی.
- مصاحبه نگارنده با دکتر یعقوب توکلی (۱۴۰۱/۹/۱).
- معین، محمد (۱۳۶۳)، فرهنگ فارسی، انتشارات امیرکبیر.
- موسوی، سیدفضل‌الله و فامیل زوار جلالی، امیر (۱۳۹۵)، «بررسی تطبیقی حقوق بشر دوستانه اسلامی با کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو؛ با تأکید بر رفتار با اسرای جنگی»، فصلنامه مطالعات حقوق - تطبیقی، دوره ۷، ش ۲.
- نیک‌پی، حامد، اهمیت تدریس مفاهیم روانشناسی، (۱۴۰۰/۹/۱۶)؛ گروه فرهنگی الف؛ <https://www.alef.ir/news/۴۰۰۰۹۱۶۱۰۲.html?show=text>
- وحیدی مطلق، ل، رفتار چیست و چه ویژگی‌هایی دارد؟، (۱۳۸۷/۴/۱۹)؛ <http://blogfa۲۶.blogfa.com/category/۱۸۹>
- وقایع اتفاقیه؛ اسرای عراقی با پرچم ایران در تهران (۱۳۹۷/۸/۱۴)؛ تابناک؛ <https://www.tabnak.ir/fa/news/۸۴۸۹۱۸>
- هفت هزار اسیر ایرانی در طول مدت حضور در ایران حافظ قرآن شده‌اند (۱۳۸۰)، مجله گلستان قرآن، ش ۸۵.